

Ivica Matičević

Otimači izgubljena vremena

*Književnopovijesne rasprave
i ogledi o hrvatskoj književnosti*

LEYKAM
international

Ivica Matičević
Otimači izgubljena vremena / *Književnopolitičke rasprave*
i ogledi o hrvatskoj književnosti

LEYKAM international

NAKLADNIK

Leykam international d.o.o.
Ilica 42, HR-10000 Zagreb
www.leykam-international.hr

ZA NAKLADNIKA

Jürgen Ehgartner

UREDNIKA

Eugenia Ehgartner

RECENZENTI

akademik Boris Senker
dr. sc. Antun Pavešković

GRAFIČKO OBLIKOVANJE

Tvrtko Gregurić

TISAK

Denona d.o.o., Zagreb
Tiskanje dovršeno u siječnju 2026.

ILUSTRACIJA NA NASLOVNICI

Ancient Passage Key/StockCake.com

© 2026 Leykam international d.o.o., Zagreb
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati,
fotokopirati ni na bilo koji drugi način reproducirati
bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu Ministarstva obrazovanja,
znanosti i mladih Republike Hrvatske, Zaklade Hrvatske akademije znanosti
i umjetnosti te Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske.

ISBN 978-953-340-229-1

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 991005929965709366.

Ivica Matičević
OTIMAČI IZGUBLJENA
VREMENA

*Književnopovijesne rasprave
i ogledi o hrvatskoj književnosti*

LEYKAM INTERNATIONAL

Zagreb, 2026.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	9
I.	
UVOD U NEHAJEVA – UVID U VRAĆANJE DUGA	13
MATOŠ I MATICA HRVATSKA	69
EUROPSKI KRUG PISMOM Nepoznata pisma Josipa Kosora Stefanu Zweigu, od 1909. do 1938.	81
MJERA OČAJA, KRIK UTJEHE Hrvatska ekspresionistička književnost i Prvi svjetski rat	99
KNJIŽEVNO DJELO ANTE DUKIĆA Estetički i idejni aspekti u svjetlu korespondencije s Ivanom Brlić Mažuranić	113
CAVE CRITICUM! O hrvatskoj književnoj kritici na Danima hvarškoga kazališta	133
I NAKON BARCA BARAC? O počecima hrvatske književne kritike za narodnoga preporoda	153

II.

IDEOLOGIJA I KNJIŽEVNOKRITIČKA PRAKSA

Slučaj Vinka Nikolića 165

ZABORAV I IDEOLOGIJA

O recepciji i sudbini hrvatskih književnih kritičara
koji su objavljivali za Nezavisne Države Hrvatske 181

DOMOVINA I KNJIŽEVNIČKA KRIVNJA

Što je Budakov tajnik predlagao Krleži 10. travnja 1942.? 191

POLEMIKE U KNJIŽEVNOM I KAZALIŠNOM ŽIVOTU

ZA NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE 203

III.

AMERIČKA POPULARNA KULTURA U POEZIJI

BORISA MARUNE ILI KAKO PREŽIVJETI

U PUSTINJI SLOBODE 231

ŽENA IZ PRERIJE, SANDOKAN IZ MEĐIMURJA

Tragovi popularne filmske kulture u novoj hrvatskoj prozi 251

IV.

ESEJI U FRAGMENTIMA, USPUTNO	269
PRVI	
O knjizi <i>Provjere identiteta</i> Mladena Machieda	269
DRUGI	
Oči kritičara, geste esejista. O Marinkovićevu kritičko-esejističkom identitetu	274
TREĆI	
Književni regionalizam kao retorička figura ili kako preživjeti književnost rodnoga kraja	280
NAPOMENA	287
BIBLIOGRAFIJA	291
KAZALO OSOBNIH IMENA	297

PREDGOVOR

Otimači izgubljena vremena književni su povjesničari. Njihova je potraga samo drugi naziv za kodiranje nepoznate povijesti. Književni je povjesničar tragač koji svoj predmet sagledava prema otiscima, prema nejasnim znakovima, prema slučajnim putokazima..., a pomnim istraživanjem i paljenjem „baklji u arhivima” upušta se u avanturu u kojoj će rastjerati mrak, a od pustinje književne slobode načiniti zeleni otok domovine.

Mogli bismo i tako opisati književnopovijesni posao, posve u skladu s naravnom i generičkom metaforičnošću književnoumjetničkog izraza. Pa ipak, to bi mogao biti i eufemistički opis počesta lutanja i očajna trpljenja književnoga povjesničara pred sumom nepoznatih/zagubljenih književnih podataka, okolnosti i manje ili više nenamjernih slučajnosti.

U svakom slučaju, baviti se književnom poviješću znači baviti se privođenjem izgubljena/nepoznata vremena sudu književnokritičke pravde. Vrijeme jest najveći kritičar, ali ponekad valja pomoći vremenu, pogurati ga... da može bitno promijeni ili dodatno učvrsti svoj stav i donese konačnu presudu o književnoj važnosti i vrijednosti. Dakle: ili sloboda ili lomača!

Tako vidim i sebe u šumi potraga: kao privilegiranog avanturista u potrazi za zakritim lakunama povijesne pravde i sreće. Gonetati povijest, napose onu posve nepoznatu, dati joj okvir, uklopiti je u ljusku, dakako širu i veću od jezgre, omogućiti perspektivu – nema većeg zadovoljstva, veće i trajnije naplate truda...

U ovoj su knjizi okupljeni književnopovijesni i književnokritički tekstovi (rasprave i ogledi) nastali u različitim prigodama od 2014. naovamo. U tome kronološko-zborničkom smislu nastavak je ovo prethodnih knjiga *Baklje u arhivima* (2004.) i *Od estetike do ideologije* (2013.): svakih desetak godina jedan zbornik.

Četrnaest priloga raspoređeno je u četiri cjeline, već prema tome s kakvim se tematskim, metodološkim i/ili stilskim poslom susrećemo. Prva cjelina okuplja tekstove osobito poboljšanih uvida u relativno poznate „izgubljene” fenomene koji su aktualnim zabijanjem zastavica na prepoznati neosvojeni teren postali – valjda – sada ipak „osvojeniji” (barem za mene i moje analitičke mogućnosti) pa se s olakšanjem može krenuti u dalje i dublje. Po stazama prethodnika dakako, ne iznevjeravajući vlastitu znatiželju i kreativne meandre. Druga je cjelina posvećena očito nečemu čemu se relativno sustavno (na)vraćam: manje znanoj mapi književnog i kulturnog djelovanja za četiri ratne godine u Zagrebu. Treća je cjelina spojila 20. i 21. stoljeće preko Marunina amerikaniziranog poetskog pripovijedanja i tragova popularne filmske kulture u (naj)novijoj hrvatskoj prozi, a čemu je – eto – danak platio i sam filmsko-pustolovni naslov ove knjige. Potom, i naposljetku, ide dodatak: usputni fragmenti bez bilježaka ispod crte kako bi se naglasila primarna esejistička sloboda i neposrednost kritičkog dojma. Pripitomljena improvizacija izražajnih *gesta* i *grimasa*, kad su već u igri i tužne i vesele oči jednoga Marinkovića. Kako god vam se čini.

Autor

1.

UVOD U NEHAJEVA - UVID U VRAĆANJE DUGA

I.

Treba vidjeti svjetlo u mrtvim slovima knjige.

M. Cihlar Nehajev, *Hrvatska inteligencija
i hrvatska književnost*, 1904.

Kao da piscu i njegovu kritičaru još nismo vratili sve što zaslužuju. Kao da im je u tome zajednička sudbina, osim što ih obojicu bitno određuje danas sve rjeđa stručna i ljudska osobina: marljiv, uporan, stalan, temeljit rad; odgovornost za ono što rade i kako rade, bez očekivanja, danas tako mnogima dragih lovora i darova. Iako poznati i priznati, s knjigama na policama knjižnica i knjižara, čak ponešto i slavljene unutar svojih krugova recepcije, kao da ih tek čeka potpuno izlaženje na svjetlo struke i kulturne javnosti, kao da oni najjači reflektori još nisu dovoljno zagrijani i pravilno usmjereni na njihovo ukupno djelo i značenje. Taj prividni paradoks bit će razumljiviji ako prihvatimo, a trebali bismo, kako su Milutin Cihlar Nehajev, kao pisac, i Stanko Lasić, kao kritičar, ono

najbolje što posjeduje hrvatska književnost i hrvatska kultura, a onda i hrvatska znanost o književnosti, njezina sada već stoljetna, stručno utemeljena refleksija o mjestu i vrijednosti jedne male, ali bogate književnosti u europskom kontekstu. Nehajeva se, doduše, od rehabilitacije nakon Drugoga svjetskog rata u 1960-ima sporadično objavljuje, ali u vrlo suženu izboru, dok Lasićev znanstveni filološki rad i njegovo značenje i važnost za hrvatsku humanistiku zaslužuje pomniju obradu i prezentaciju kako unutar struke tako i izvan nje.

Nacionalno i europsko u stalnom prožimanju, pokušaji da shvatimo europske mjere i kretanja, da im se približimo i da ih usvojimo a da opet donesemo ono autentično naše, vrijednosti do kojih nam je stalo i zbog kojih smo posebni i drukčiji, uvjerenje kako su posrijedi dva komplementarna, a ne sukobljena identiteta: to je temeljna odrednica obojice protagonista, ono što ih zauvijek spaja, ono što je Lasić tako suvereno i temeljito pokazao i opisao u svojoj opsežnoj doktorskoj disertaciji posvećenoj djelu velikoga Senjanina. I nakon šezdeset godina od nastanka (1964/1965.) to je još uvijek najvažnija analitička i kritička studija o Nehajevljevu djelu.¹ A kada se kaže „Nehajevljevo djelo” tada se misli na njegovu autorsku višežanrovsku i multidisciplinarnu razvedenost koja neprekidno fascinira svakoga tko se ozbiljnije prihvati i koju danas, pomalo u nevjerici, smatramo nekom vrstom egzotičnog performansa i stvaralačkog čuda: zar je moguće da je jedan čovjek to sve mogao naučiti, pratiti, usvojiti i tako strasno i uvjerljivo pisati u neprekinutom luku od 35 godina, od ranih gimnazijskih dana do svoje pedesete godine

¹ Stanko Lasić: *Milutin Cihlar Nehajev (1880-1931)*. [Doktorska disertacija]. [Sv. 1-3]. [Filozofski fakultet], Zagreb, 1965. 734 + 315 str. [Sign. u Zbirci magisterija i disertacija NSK: DCD ZG-679367/12]. Prva dva sveska su analitičko-kritički tekst disertacije (734 str.), dok je cijeli treći svezak ispunjen bilješkama na koje se upućuje u glavnom tekstu (315 str.). Disertacija je napisana strojopisom na već vrlo blijedom i materijalno potrošenom papiru, mjestimice zamučene grafije. To je, koliko je meni poznato, jedini sačuvani arhivski primjerak u Zagrebu jer se rad ne može naći ni u Arhivu Filozofskog fakulteta u Zagrebu gdje se također čuvaju magistarski i doktorski radovi obranjeni na tome fakultetu. Možebitno postoji još koji primjerak u privatnim knjižnicama.

života. Pjesme, crtice, novele, romani, književnokritički i kazališno-kritički članci i ogledi, glazbenokritički tekstovi, likovnokritički prikazi i osvrti, prijevodi libreta i kazališnih komada, politički eseji i biografsko-političke studije... znalac nekoliko jezika (i engleskoga, što je tada bilo posve rijetko), uspješan izvođač klasičnih komada na glasoviru i violini, doktor kemije bečkoga sveučilišta s nekoliko stručnih radova, voditelj pučkih pjevačkih zborova... Zato se i nije čuditi Lasiću kada je, nakon više stotina stranica svoga kritičkog preglednika, nakon detaljne analize Nehajevljevih radova i završne sinteze, toga putovanja-opisa samo njemu svojstvena u obliku kružne trijadne strukture „identitet-neidentitet-reidentitet”, a koja će poslije u sljedećim istraživanjima prerasti u poznati metodološki „sistem”², zaključio zapravo, i opet ne bez paradoksalnih strelica, kako stojimo posve na početku. To se „usudi” reći samo onaj koji je većinu od nekoliko stotina Nehajevljevih bibliografskih jedinica uistinu i imao pred sobom i suočio se s činjenicom kako je predmetni opus golem i zapravo slabo poznat izvan specijalnih istraživanja kojih je dotad bilo vrlo malo: „Glavni posao međutim tek treba izvršiti. Treba se vratiti djelu. Štampati ga u kritičkom izdanju integralno od prvih godina ‘Sturm und Dranga’ do ‘Postume’. Snabdjeti ga svim potrebnim stručnim pomagalima, komentarima, primjedbama, registrima itd.: omogućiti mu da govori samo za sebe. Tek će tada to djelo trajati autonomnije i realnije. Tek će tada i pristup k njemu moći biti očišćen od nagađanja i od sentimentalne

² Vidjeti o tome, primjerice, Lasićeve analize Krležina ili Zagorkina književna djela, a napose u Stanko Lasić: *Problemi narativne strukture. Prilog tipologiji narativne sintagmatike*. Izdanja Instituta za znanost o književnosti. Liber, Zagreb, 1977.; Stanko Lasić: *Hermeneutika individualnosti i ontološki strukturalizam. Prilog teoriji književne znanosti*. Durieux, Zagreb, 1994. Svoje je temeljne teoretske postavke Lasić kratko i jednostavno predstavio u tekstu *Zahvala Stanka Lasića*, „Gordogan”, XVI, br. 37-38; Zagreb, 2018. Str. 138-142. Vrlo je zanimljivo da je u svojim opsežnim *Autobiografskim zapisima*. Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2000. Lasić u svojevrsnom dijalogu sa samim sobom aplicirao svoju metodološku matricu, kao spoj Hegelove filozofije i strukturalizma, na vlastiti životni put.

simbolike. Djelo će konačno početi živjeti.”³ Lasić se nakon toga nije vraćao Nehajevu, svojim je prvim i jedinim, slobodno se može reći epskim studijskim tekstom o velikom Senjaninu (i s obzirom na opseg raščlambe i s obzirom na zaokruženost sinteze) dao temeljni uvid u razvoj piščeve književne odiseje, pokazao mogućnosti analitičkog motrenja i prostor za nadopune i drukčije poglede, za možebitno dalje i dublje nakon njega. Nikola Batušić pridružio se nekoliko godina poslije Lasićevu zazivu o integralnom uvidu u piščevo stvaralaštvo za što još nisu stvoreni uvjeti – jer mu tekstovi leže razbacani po periodici – napose u proučavanju Nehajevljeva prinosu kazališnoj kritici i dramskoj književnosti: „U obilju njegove dramsko-kazališne kritike na hrvatskom jeziku, koja bi zajedno sa člancima što ih je o kazalištu tiskao u zagrebačkom njemačkom dnevniku ‘Agramer Tagblatt’ obasezala nekoliko omašnih svezaka (ne dotičem, ovdje, opernu i glazbenokonzertnu kritiku)...”, i dalje: „Nehajevljevo doprinos razvitku hrvatskoga glumišta, kao jednog od kritičara s najdužim stažem u njegovoj povijesti, od neprijepornog je značenja, a izdavanje cjelokupne njegove kazališne kritike, dramske i operne, još je neizvršeni zadatak hrvatske teatrologije.”⁴ Petnaest godina nakon Batušićeva napatka o potrebi integralnog ukoričenja kazališnokritičkih napisa, javio se ovećom studijom o piščevoj glazbenoj i opernoj kritici Nedjeljko Fabrio, a to je dosad uopće jedini analitički tekst o tome aspektu Nehajevljeva interesa.⁵ Autor nas upozorava kako je u ovome segmentu ipak došlo do

³ Lasić, dj. nav. u bilj. 1, str. 734. Prije integralne Lasićeve studije nastaje tek nekoliko važnijih kritičkih osvrti na pojedine dijelove i/ili aspekte Nehajevljeva opusa (Lj. Maraković, A. Barac, M. Vaupotić...). Ostalo su bile kraće novinske recenzije u povodu izlaska romana ili uprizorenja drama među kojima se ističu osvrti A. G. Matoša, S. Parmačevića i J. Pasarića (vidjeti popis važnije literature o Nehajevu u uvodnim prilogima ove knjige).

⁴ Nikola Batušić: *Hrvatska kazališna kritika (dramska)*. Matica hrvatska, Zagreb, 1971. Str. 161. i 176.

⁵ Nedjeljko Fabrio: *Milutin Cihlar Nehajev i ars musicae*. – „Forum”, XXV, br. 1-2, str. 176-209; Zagreb, 1986. Tekst je objavljen i u: Nedjeljko Fabrio: *Eseji, I*. Biblioteka sabranih i izabranih djela. Profil, Zagreb, 2007., str. 145-189.

„ukoričenog” pomaka, ali bez tiskanja već zgotovljene knjige, tako da je uvid u piščevo glazbenokritičko djelovanje i dalje nedostupan javnosti: „No dok je prinos pisaca hrvatskih Vjenceslava Novaka, Antuna Gustava Matoša i Franje Markovića estetski glazbe u Hrvata uočen i vrednovan, dotle o istovrsnom prinosu Nehajevljevu tiskano je do danas malo pa ništa. Jedini razlog tomu vidimo u činjenici da Nehajevljevo štivo o glazbenoj umjetnosti nije nikada tiskano u zasebnoj knjizi. Naime, Nehajevljeva knjiga *Razmatranja o glazbi* (220 stranica) koja se, već pripremljena za tisak, imala pojaviti kao XV. svezak u ediciji *Djela Milutina Nehajeva* (I-XIII) u izdanju Hrvatskoga izdavačačkog bibliografskog zavoda u Zagrebu (1944-1945.), i koja sadrži građu pisanu samo na hrvatskom jeziku, ostala je u rukopisu do danas (te se čuva u Zavodu za književnost i teatrologiju HAZU u Zagrebu). Kako je tiskanje te ili takve Nehajevljeve knjige posve neizvjesno, mi ćemo ovom zgodom biti nešto izdašniji u navođenju njegovih misli...”⁶ Dakle, opet ništa! Ali uz oprez: Fabrio spominje trinaest knjiga piščevih djela što su objavljena za Nezavisne Države Hrvatske, a to je do danas ostao jedini pokušaj da se rasuti tekstovi različitih žanrova objedine u jednom nizu, na jednome mjestu, u okviru jedinstvena projekta. Uredio ih je posve nepoznati urednik Mirko Matijević za jednu od najbolje vođenih nakladničkih kuća u povijesti hrvatskoga nakladništva. Dakako, problem je bio što je ta nakladnička kuća djelovala za endehaškog režima koji je 1945. doživio poznatu sudbinu, pa su komunističke vlasti iste godine zabranile i rad HIBZ-a tako da je od predviđenih dvadeset svezaka objavljeno njih trinaest.⁷ Da nije tih knjiga za

⁶ Isto, str. 148.

⁷ Nakon 1945. preustrojem od HIBZ-a nastaje Nakladni zavod Hrvatske, a iz njegova leksikografskog dijela, koji je priređivao i izdavao *Hrvatsku enciklopediju* (5 svezaka do ukidanja), nastaje 1950. Leksikografski zavod FNRJ, poslije dakako Jugoslavenski leksikografski zavod odnosno nakon 1990. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. O radu HIBZ-a i njegova pokretača i prvoga čovjeka *Hrvatske enciklopedije* Mate Ujevića vidjeti: Zdenka Turčinec: *Izdavači/nakladnici u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. – „Časopis za suvremenu povijest”, XXXII, br. 1, str. 51-71; Zagreb, 2000. te *Mate Ujević danas. Zbornik radova sa simpozija u povodu 110. godišnjice rođenja i 45. godišnjice smrti Mate Ujevića*,

propaloga režima veliko je pitanje što bismo danas uopće imali tiskano i dostupno u knjižnom izdanju od Nehajeva: vjerojatno i dalje sporadična pretiskavanja obaju romana u stihijskom i komercijaliziranom nastupu hrvatskoga nakladništva (napose nakon 1990.), jer su romani ono što još donekle ide na tržištu, a ova su dva bila dio lektire ili barem u zoni njezina tržišnog djelovanja, s tek jednim izborom od 25 kritičkih i esejističkih tekstova u ediciji „Pet stoljeća hrvatske književnosti”.⁸ Neka tek bude spomenuto da se konačan broj piščevih napisa u svim žanrovima i u različitim područjima njegova interesa ne zna, jer ne postoji zgotovljena bibliografija njegovih radova. Parcijalna bibliografija što ju je prije pola stoljeća sastavio Vice Zaninović, kao naznaku obilnosti gradiva i orijentir budućim istraživačima, naznačila je nešto preko 200 jedinica.⁹ A posve je paradoksalno što je najviše od Nehajevljevih radova

Zagreb, 26.-28. travnja 2012. Mala knjižnica Društva hrvatskih književnika. Uredio Ivica Matičević. DHK, Zagreb, 2013.

Za NDH-a nije nastao niti jedan relevantan tekst (analiza, opis...) o Nehajevljevu djelu, tek prigodno propagandni i kritički posve nevažni tekstovi koji su veličali piščevo hrvatstvo na temelju njegovih zapisa o Frankopanima, Kvaterniku, Harambašiću, Šenoi... i romanu *Vuci* (članci Zlatka Milkovića i Vinka Nikolića u dnevniku „Hrvatski narod”, vidjeti: Ivica Matičević: *Bibliografija priloga iz kulture u dnevniku „Hrvatski narod” od 10. travnja 1941. do 6. svibnja 1945.* – „Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU”, I (novi tečaj), br. 2, str. 1-291; Zagreb, 1995.).

⁸ Kako je vidljivo iz popisa izdanja Nehajevljevih djela od 1945. naovamo, romani *Bijeg* i *Vuci* tiskani su svaki 7 puta, ponekad i u više izdanja. Jedini izbor piščevih kritičkih tekstova i ogleđa objavljen nakon 1945. jest onaj u ediciji „Pet stoljeća hrvatske književnosti” u izboru Vice Zaninovića u knjizi 1. (u drugoj knjizi objavljena su oba romana): *Ogledi i članci. Pripovijesti*. Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1964.

Između 2016. i 2021. Izdavačka kuća Alfa napravila je određeni iskorak od takve prakse: dodala je obilnatnim romanima – i na taj način podsjetila kulturnu i stručnu javnost na ta djela – i objavljivanje zbirke novela *Veliki grad, Rakovice, Knjige eseja i Političkih silueta* onako kako su te knjige već bile tiskane i priređene 1919., 1932., 1936. i 1945. Šteta da se s tom edicijom nije nastavilo, pa onda i proširilo na neobjavljene književnokritičke, kazališnokritičke i druge Nehajevljeve prikaze i eseje iz glazbe i likovne umjetnosti, na njegove putopise i dopise iz Beograda, Praga i Pariza...

⁹ „Pred nama je pisac vrlo plodan i raznovrstan. Ukoliko bi se htjelo bibliografski osvjetliti njegovu djelatnost, bilo bi potrebno nekoliko araka časopisa. – Ja sam se stoga morao ograničiti na to, da uz posebna izdanja, navedem samo uži broj jedinica. Spomenuo sam pretežno priloge koji zasijecaju u književnost i umjetnost.”, u: Vice Zaninović: *Bibliografska građa o Milutinu Cihlaru Nehajevu. Kratak presjek. – Milutin Cihlar*

tiskano i najveća je nakladnička skrb za njegovo djelo bila za onoga režima i u onoj državi i pod okriljem one ideologije s kojom sam Nehajev nije imao nikakve veze, opterećujući nakon 1945. njegov opus političkom i ideološkom popudbinom koja ga je pratila skoro punih dvadeset godina, kada se tek sredinom 1962. konačno o njemu i njegovu djelu, u ponešto zakasnjelu svečarskom ozračju u povodu obilježavanja 30. godišnjice smrti, prvi put progovorilo u rodnom Senju, u prigodi postavljanja spomen-ploče na rodnu kuću (a i to je učinjeno na pogrešnoj adresi) i otkrivanju poprsja u senjskom parku Art.¹⁰ I sam Lasić bilježi taj događaj kao pomak naprijed u kritičkoj recepciji, jer nakon njega slijedi postupno otvaranje prostora slobodnog raspravljanja o piščevu djelu, prestanak ideološki i politički nametnute šutnje: spomenuti izbor u „Pet stoljeća...”, sama Lasićeva disertacija, izdvojeno mjesto u ediciji „Hrvatska književna kritika” itd.: „Trideseta godišnjica smrti bit će proslavljena s malim zakašnjenjem u senjskom parku pjesnika ‘Artu’. Tom su prilikom održani govori o Nehajevu, a ‘Riječka revija’ posvetit će mu gotovo polovicu dvobroja. Tu prevladava novi ton. To je u izvjesnom smislu zaokret kritičkom sagledavanju”.¹¹ Upada u oči: „gotovo polovicu dvobroja”! Zaokret pak u nakladničkom smislu nije se dogodio, Lasićev vapaj za sabranim djelima ostaje i dalje i visi nad hrvatskom filologijom sve do današnjih dana (o kritičkom izdanju bolje da i ne govorimo!), a njegova opsežna i dosad jedina metodološki zaokružena studija o cjelokupnom književnom i kritičkom Nehajevljevu opusu predstavljena je dvama izvacima (desetak posto od ukupnoga teksta) objavljenima u periodici nakon obrane

Nehajev. Spomen-spis. [Uredio Vinko Antić]. Pododbor Matice hrvatske. Rijeka, 1962. Str. 67-74.

¹⁰ Spomen-ploča postavljena je na kući senjskog trgovca Jurja Krmpotića na Malim vratima, a Milutin Cihlar rodio se u kući trgovačke obitelji Zudenigo na Cilnici. Ploča nikad nije premještena. O tome vidi Branko Krmpotić: *Vatroslav Cihlar (1896-1968)*. – „Senjski zbornik. [Prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu] = Almanacco di Senj. [Contributi per la geografia, l’etnologia, la storia e la cultura]”, V, str. 403-414; Senj, 1973.

¹¹ Lasić, djelo nav. u bilj. 1, str. 734.

disertacije,¹² što nikako nije, da se ironično našalimo na Lasićev račun, ni „polovica” kakva prosječna dvobroja književnog časopisa. Izlazak njegove integralne studije iz arhivske čamotinje bio bi nakladnički, kulturni i stručni događaj vrijedan pažnje.

Da bismo dobili uvid u Nehajevljev labirint misli i pogleda na hrvatsku književnost, napose na izgradnju njezina tematskog, idejnog i estetskog karaktera u kontekstu europskih književnih i kulturnih strujanja na kraju 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća morat ćemo pomno izabrati, opisati i problematizirati predmetne tekstove iz cjeline njegova bogatog kritičko-esejističkog opusa. Zanima nas opisati ono što bismo neprecizno mogli nazvati njegovom poetikom, kako na razini konceptualnog usvajanja i zagovaranja određenih književnih vrijednosti i postupaka obrade zbilje u književnim tekstovima, tako i na razini neposredne beletrističke produkcije. Kako je gonetanje potonjih radova funkcionalno lakše, jer je poznat njihov konačni broj (10-ak pjesama, 2 romana, 13 novela, 5 drama), opisivanje Nehajevljevih kritičko-esejističkih napisa u kojima on iznosi svoju poetičko-estetičku i idejnu matricu daleko je složeniji i osjetljiviji posao. Izbor iz obilja gradiva tu je podložan subjektivnom uvidu, ali baš zato opis izabranih tekstova mora biti što je moguće objektivniji, tj. dosljedno obrazložen i vjerodostojan, u skladu sa sadržajem izabrana korpusa. Glazba i likovna umjetnost ostaju posve izvan fokusa, s poraznom napomenom da o važnosti i mjestu njegove likovne kritike u studiju hrvatske povijesti umjetnosti dosad nije objavljen niti jedan zaseban tekst. I opet se i ovdje moramo vratiti Lasićevoj disertaciji, jer se tek ondje može pročitati o ovome segmentu Nehajevljeva djelovanja, tj. o najvažnijim njegovim prikazima likovnih događaja, od izložaba do slikarskih opusa.

¹² Stanko Lasić: *Nehajevljev „Sturm und Drang”*. – „Radovi Zavoda za slavensku filologiju”, br. 8, str. 31-71; Zagreb, 1966.; Stanko Lasić: *Nehajev u doba moderne (1899-1905)*. – „Kolo”, V, br. 1-2, str. 50-91; br. 3, 170-186; Zagreb, 1967.

II.

U ljeto 1903. vratio se doktor kemije iz carskoga Beča, glavnoga imperijalnog grada, ali i središta europske književnosti i kulture. Tečajem *fin de siècle* Beč je konačno postao i književno središte Europe, a ne samo živahna kulisa za pompozne valcere i razigrane polke.¹³ Upoznavši kulturnu matricu dinamičnoga „velikog grada” na samome izvoru, svoje je misli, emocije i iskustva, svoja je teorijska i praktična uvjerenja svršeni student već prenio ili će vrlo skoro prenijeti i na svoj radni stol i u kutiju olovnih slova. Žudnja za Europom i modernim junakom, za jezgrom aktualnog ljudskog duha (duha epohe) i potraga za hrvatskim nacionalnim supstratom u književnoj i kulturnoj preobrazbi Europe... sve je to bilo već više godina Nehajevljeva temeljna preokupacija, mjera njegovih unutarnjih nemira i vanjskih stvaralačkih nastojanja. Hrvatska moderna je u zenitu, sam pokret bio je doduše pri kraju, ali se *poetika novoga* u književnom i umjetničkom stvaranju itekako osjećala.¹⁴

¹³ O procvatu bečke umjetničke sredine na razmeđu stoljeća ovako piše Viktor Žmegač: „Književnost bečke moderne, a po nekim analogijama i slikarstvo, ima mnogo lica, no uspoređujući pogled uočiti će u njima neke osobito markantne crte. (...) Neobično isprepletene tradicije, barokne i klasicističke, spojene poslije s idealiziranim realizmom, udaljile su, donekle, bečku književnost od glavnih europskih strujanja. Kao što to u povijesti biva, 'zakašnjela' sredina, međutim, u sretnu trenu nadoknađuje ono što je propustila dvostrukom brzinom i naročitim intenzitetom. Drugim riječima, bečki *fin de siècle* i njegov neposredni stilskopovijesni nastavak pružio je, i u drugim umjetnostima i u znanosti, raznolikost koju je bilo teško nadmašiti.”, *Bečka moderna. Portret jedne kulture*. Knjižnica Saecelum. Knjiga 1. Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 37.

U to vrijeme u Beču blagostanje i red u organizaciji društvene zbilje omogućili su ljudskoj kreativnosti i umjetnosti da se uzdigne do neslučenih visina: „Jedva da je bilo grada u Europi gdje je težnja za kulturom bila tako strastvena kao u Beču”, Stefan Zweig, *Jučerašnji svijet*. Odabrana djela Stefana Zweiga. [Sv. 5]. Preveo Vladislav Šarić. Otokar Keršovani, Rijeka, 1966. Str. 279.

¹⁴ O opsegu i dosegu pojma „hrvatska moderna” i „modernizam” u hrvatskoj književnosti vidi: Andrea Zlatar, *Moderna – pitanja periodizacije. – Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova II. (Moderna) sa znanstvenoga skupa održanog 28. i 29. rujna 1999. u Splitu*. Biblioteka knjiga Mediterana, 24. Književni krug, Split, 2000. Str. 7-15. Također i: Pavao Pavličić: *Što je danas hrvatska moderna? – Dani hvarskega*

Na kući Polićevih u Kraljevici, gdje se tih godina redovito odlazilo ljetovati, vijorila se na dan njegova povratka u rodni zavičaj golema hrvatska zastava, „od tavanskog prozora do prizemlja”. Baš kao da je posrijedi najvažnija narodna svečanost u slavu hrvatskoga puka, tako je s veseljem dočekan najstariji sin češkog doseljenika Sebalda Cihlara.¹⁵ Draperija dostojna kakve sentimentalne i domoljubne *tableau vivant* narodnoga preporoda. Nehajev je u sebi osjećao čovjeka koji se podjednako razvija u dva, samo naizgled oporbena tabora, ali posve srodna, bliska i jedinstvena. Mišljenje se mijenja, napadi *novoga* i pritisak novih spoznaja odavno tuku na njegova misaona uporišta. Teško je i nemoguće (p)ostati okamina jedne konceptualne supstancije. Vidio je u sebi i u projekciji svijeta oko sebe supostojanje dvaju impulsa: europskog i hrvatskog, kozmopolitskog i nacionalnog, modernog i narodnog. Obje su sekvencije podignute na najvišu razinu spiritualnosti, kao oblik one čežnje koju će uporno, u okvirima svoga teorijskog radijusa, Lasić nazivati „žudnjom za Apsolutom”, jer u svakome od nas, mislećih i emotivno disponiranih bića, pa tako onda i u Nehajevu živi supstancija teze i antiteze, odnosno jedinstvo obaju načela koje vodi obliku dijaloga, pretapanja jednoga u drugo, privremenom dominacijom jedne strane, a u konačnici i mogućim prevladavanjem jednog načela, ali tako da se nikad ne ukida strukturna napetost supostojanja u jedinstvu. *Moderno i narodno...* naziv je jednoga od najvažnijih piščevih eseja uopće (iz 1902.), zapisana okosnica njegova ljudskog, duhovnog i estetičkog postojanja. No do čvrste strukture tek treba doći. Ima više takvih zapisanih okosnica. Sve ćemo ih obići i razgledati da bismo konačno utvrdili misaoni raspon i mjeru osobne uraslosti u dinamiku vremena. Valja se zasad maknuti od goleme vijorne zastave i zagledati početke definiranja Nehajevljeva duhovnog

kazališta. *Književnost i kazalište hrvatske moderne – bilanca stoljeća II*. HAZU-Književni krug, Zagreb-Split, 2002. Str. 5-16.

¹⁵ Vatroslav Cihlar: *Između Malih i Velikih vrata. Nekoliko uspomena na Milutina Nehajeva i intimnih prizora iz njegova života*. – „Riječka revija”, XI, br. 3-4, str. 35-46; Rijeka, 1962. Str. 41.

identiteta. Ne zanima nas pritom materijalni biografizam, nego promjene u mišljenju i javnom nastupanju, u vidovima dviju kompetencija: one narativne (književne, pjesničke, beletrističke) i diskurzivne (eksplanatorne, reflektivne, esejističke; danas bismo rekli i znanstveničke, što pak nije sumjerljivo s Nehajevljevim namjerama).

U spomenutoj studiji o odnosu Nehajeva prema glazbenoj umjetnosti, Fabrio spominje izrijekom kako se 1923. „vratio kultu hrvatstva”¹⁶, što nedvosmisleno pretpostavlja da je ondje već bio, tj. da je takvo što već zagovarao. I doista, više od četvrt stoljeća prije, u godinama 1896. – 1897. kao jedan od glavnih suradnika đačke litografirane „Nade”, a potom i kao urednik tiskane „Nove nade”, Nehajev je vrlo odlučan u mladenačkom nastupu pa piše: „Dobu oduševljenja, kad je na čelu zemlje stajao ‘ban pučanin’ i proslavljeni pjesnik, zamijenila je postepeno doba potištenosti i nijemoga – rekao bih – očaja. Kako da bude idealnih težnja u inteligencije, kad je ona pod gvozdenom rukom, koja joj brani i najmanju težnju, da bude bolje nego jest? – Gdje da bude mara za književnost i pjesmu, koja u prvom redu mora da bude h r v a t s k a i n a r o d n a, kad smo došli do toga te se čudom čudimo, ako koji od činovnika zavikne (pravije: ako se usudi da zavikne) „Živila Hrvatska!”¹⁷. (spac. autor)

U ovome, vjerojatno prvome kritičko-poetičkom tekstu uopće u njegovu opusu, Nehajev se žali da je hrvatska književna riječ pod utjecajem politike, a da na vidiku nema jake književne osobnosti poput Šenoe koji je predvodio književnost svoga vremena i bio autoritet. Smatra da je, osim monopola nekolicine u tadašnjem hrvatskom književnom životu, a pritom apostrofira Tresića Pavičića koji ne želi tiskati početničke radove u „Novom vijeku”, jadnome

¹⁶ Fabrio, dj. nav. u bilj. 5, str. 116.

¹⁷ M. Cihlar Nehajev: *Zadaća hrvatske mladeži u književnosti*. – „Nada”, III, br. 1, str. 8-11.; Zagreb 1896. Citirano prema Milutin Nehajev: *Iz mladih dana*. Djela Milutina Nehajeva. Svezak 1. Urednik Mirko Matijević. Izdanje Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda. Zagreb, 1944. Str. 110.

stanju hrvatske knjige kriv i sam tadašnji mladi naraštaj koji bitno zaostaje svojom naobrazbom za kulturnim europskim sredinama. Zalaže se za stalno i uporno obrazovanje izvan školskih ustanova, jer školska nastava nije dovoljna za znatniji napredak: „Učenjem podignut će se mar za literaturu, rasplamtjet će oganj patriotizma a njegove iskre bit će plodovi novih težnja mladenačkih (...) Vježbajmo makar, nestalna i slaba naša pera; brusimo talente, kristalizirajmo misli, oružajmo se i znanjem i naukom i zanosom i idealima, što će nam i kasnije doba podati srca i sile za onu, koja suznih očiju u nas gleda i na nas čeka!”¹⁸ Odlučni i pomalo gnjevni šesnaestogodišnjak smatra kako su časopisi najvažnija okupljališta hrvatskih mladih snaga, „ogledalo mišljenja hrvatskih đaka”, jer donose „literarne prineske hrvatske mladeži”. Frekventni leksemi u tekstu jasno upućuju na rad za dobrobit hrvatske kulture i književnosti: naš patriotizam, hrvatska mladež, nacionalno biće, ljubav domovinska, krasote domovine... Smatra kako su podjele i borbe oko „starih” i „mladih” posve nepotrebne i da su izraz negativnih pogleda na razvoj nacionalne književnosti – Nehajev je izvan strančarskih borbi u bilo kojem smislu i ne zagovara nijednu stranu, osim one koja se može smatrati da je korisna za Hrvatsku. Uvijek su, a to će pokazati i u kasnijim esejima i kritikama, umjetnik i književnost iznad bilo kakvih udruga, skupina, grupnih interesa: „U novije se doba opaža, da u beletristici nastaje silno dijeljenje; svaki pisac hoće da briljira svojom osebujnošću, bez obzira na estetičnu i etičnu ljepotu, bez obzira na misli i temeljnu građu. Samo da je novo, da ti se čini čudnovato, originalno. I naskoro postane taj smjer ‘moderan’, nalazi pristaša, – ‘škola’ se osnovala. A koja korist čovječanstvu od te škole? Obično toliko, koliko od jednodnevne muhe.”¹⁹ U razmišljanjima koja bi to od stilskih škola najbolje odgovarala promicanju hrvatske književnosti i njezina narodnog supstrata

¹⁸ Isto, str. 115.

¹⁹ M. Cihlar Nehajev: *Tendencija i smjer hrvatske literature*. – „Nada”, III, br. 8-9; Zagreb 1896. Citirano prema djelu nav. u bilj. 17, str. 129.

u obradi tema od nacionalnog interesa jedini je mogući smjer za mladoga Nehajeva onaj koji se oslanja na „realizam ili čisti naturalizam”, jer djelo treba u potpunosti odgovarati istini: „Mi smo dakle za onakovo prikazivanje, koje bezobzirno prikazuje tamne i svijetle strane ljudstva. (...) Odlučno prikazivati poroke ljudstva, bez kojekakvih sićušnih obzira; žigosati ih, a opet hvaliti vrline, - eto to je zadaća beletristike. Mi dakle beletristiku ne shvaćamo samo kano sredstvo zabave, nego i p o u k e.” (spac. I. M.).²⁰ Odbacuje tzv. idealističnu literaturu, jer od nje, isto kao i od „niskog naturalizma”, nema koristi za narod, a to je upravo ono što treba njegovati hrvatski beletrist: korist za narod. Tri su, dakle, točke koje beletristika, ako želi biti korisna za narod, mora posjedovati: pisati u „čistom” realističkom stilskom ključu, preko izražene tendencije poučavati narod, a usto mora biti i zabavna da bi bila prihvatljiva svim slojevima čitatelja: „Hrvatski narod treba zdravo i istinito štivo, pisano u plemenitom i istinitom smjeru; ta već je Vraz izrekao mudru izreku: ‘Iz naroda u narod!’ Uz zgodan sadržaj mora imati i zdravu tendenciju (...). Naš puk mora stajati podaleko od vrtuljka svjetske pseudocivilizacije, pa primati samo ono, što je korisno i potrebno po napredak.”²¹ Zanimljivo je da pritom navodi primjere aktualnih europskih književnika koje bi trebalo zbog njihova „pogrešnoga idealizma” i „maglovitosti” u prikazu ljudskih života odbaciti (Maeterlinck) ili ih prihvaćati s rezervom (Strindberg), iste one pisce koje će vrlo skoro zagovarati, upravo s udivljenjem i obožavanjem, i pod čijim će utjecajem i napisati neka djela (primjerice, dramu *Svećicu* 1898. kao odraz ovdje apostrofirane negativne „simbolistične tamnine i bajke maglovite Maeterlinckove”).

A promjena je unutar nekoliko mjeseci već nastupila i znatno utjecala na dinamiku vizure; novim spoznajama, ogromnim zanimanjem za ono što se događa u europskoj literaturi, na

²⁰ Isto, str. 123.

²¹ Isto, str. 127.

intelektualnoj sceni Beča, Münchena, Pariza i Praga, dolazi do postupnog razbijanja monolita: kult nacije i militantni mladenački zagovor utilitarizma i prosvjetiteljstva „otopljen” je, pod otvorenim teorijskim kišobranom Tainea i Brandesa, do te mjere da je u zadnjem godištu „Nove nade” i odlaskom u Beč na studij Nehajev prešao na „tamnu stranu” individualizma i u vrzino kolo (njegov omiljeni izraz, često ga koristi) spoznaje „moderne duše”, „modernog junaka” i literature koja na najbolji način zrcali duh epohe, a to je: moderna književnost.

Promjena u intelektualnom kretanju, u naglašavanju onoga što je važno i onoga što se upravo događa u Europi kojoj se želi pripadati, nastupala je brzo. Izazov je bio prevelik, nije se moglo ostati samo u vlastitu dvorištu. Dualizam je zamjetljiv upravo u „Novoj nadi”, u paralelnom ispisivanju zaziva za jačanjem brige za kulturu hrvatskog naroda s jedne strane i kritičkom prepoznavanju moderne duše u djelima suvremenika, napose u dramskim djelima i njihovim kazališnim inscenacijama s druge strane. Vjera u hrvatski narod i hrvatsku književnu tradiciju, zagovaranje marljiva rada na afirmaciji nacionalnih vrijednosti, biti u tome smislu posve angažiran i aktivan... nije, primjerice, dolazilo u koliziju s prihvaćanjem koncepta „razbijene” duše i dramske radnje u djelu *Osamljeni ljudi* Gerharta Hauptmanna koja je „očajni, teški krič pjesničke duše, koja hoće razumijevanje, hoće neki viši pogled i cilj u životu”, u drami koja u liku dr. Vockerata predstavlja zlovoljnog, razočaranog i nervoznog pojedinca sklona filozofskim raspravama koji ne vidi smisla u mirnom građanskom životu.²² Ono što će poslije postati temelj Nehajevljeve poetike dobilo je podlogu već u prvim napisima novonadaške kazališne kronike. Element vrednovanja i prosudbe promatranih djela postaje sve više pojam modernoga, a eklekticism izraz onog poetičkog i intelektualnog zrenja u kojem nacionalno i zdrav razvoj nacije sve više prepušta prostor impulsima umorna i

²² M. Cihlar Nehajev: *Kazališna kronika. Dramatski mjeseci: rujan*. – „Nova nada”, I, sv. 1; Zagreb, 1897. Citirano prema djelu nav. u bilj. 17, str. 253.

bezvoljna modernog čovjeka. Lasićevski rečeno, „identitet” je postupno postajao „neidentitet”, a rađao se neki novi spoj, još uvijek ne sasvim definirani hibrid nacionalnog i europskog. Iako će Lasić, sukladno svojim teoretskim postavkama o sintezi koja se lomi i nastaje u kretanju i novim spoznajama pojedinca, zaključiti kako je u to vrijeme Nehajev „nesvjestan bujnosti svoje raznolikosti”,²³ što je posve naravno za tako mladog čovjeka, još uvijek gimnazijalca, pokazat će se za koju godinu da Nehajev nije nikad napustio supstrat nacionalnog osjećaja, ali se istinski oduševljavao modernim europskim konceptima u književnosti i umjetnosti i to je onda i obilno pokazivao u svojim kritičkim tekstovima.

„S jedne strane to je modernost napretka, obrazovanja, radišnosti, čvrstog karaktera i moraliteta, a s druge strane modernost duše, vjere, nepovjerenja u znanost i umjetničkog genija. Ona je europska, kozmopolitska modernost, ali i žuđena nacionalna modernost, sinteza ‘narodnog’ i ‘naprednog’. Točka u kojoj se spajaju sve te divergentne, pa čak i kontradiktorne, ideje jest princip individualnosti, koji se može smatrati središnjom idejom *nadaške* ideologije. Samo jaka individualnost može u sebi sintetizirati sva brojna suvremena strujanja i dovesti ih u vezu s nacionalnom tradicijom, a da ne poklekne pred privlačnostima kozmopolitske mode, dekadentizma i (fingirana ili stvarna) nervnog rastrojenja, ili pak jednostranosti uskogrudna nacionalizma. Samo ona može balansirati između znanosti i vjere, masovnog društva i bogatstva unutrašnjosti duše. Naposljetku, samo snažna individualnost, koja svoj razvoj započinje već u školskim klupama, može pretendirati na vodstvo svojeg naroda, na odgovornu poziciju nacionalne inteligencije u doba masovne politike.”²⁴

Serija tekstova o Janku Leskovaru unutar dvije godine, od 1898. do 1900., pokazuje da Nehajev dušu modernog čovjeka prepoznaje i

²³ Lasić, djelo nav. u bilj. 1, str. 36.

²⁴ Nikola Tomašegović: *Modernistički pokret mladih u hrvatskoj kulturi i politici na prijelomu 19. i 20. stoljeća*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Zagreb, 2022. Str. 160/161.

kod kuće. Nacionalna književnost davala je na razmeđu 19. i 20. stoljeća, nakon početne rekonkviste samosvijesti o zasebnoj vrijednosti vlastitih umjetničkih snaga za narodnog preporoda, znakove da itekako ide ukorak s Europom, možda i prvi put u svojoj povijesti, pa je Nehajev s posebnim žarom pronalazio podudarnosti između europske, hrvatske i vlastite intelektualno-književne matrice. Leskovar je tako postao program, a studija o njegovu djelu iz 1900. jedan od najvažnijih dokumenata zrelosti ne samo Nehajeva, nego i hrvatske moderne u cjelini. Program će nešto poslije izrijetkom samoga pisca postati i djelo Ksavera Šandora Gjalskog, a ona vijorna kraljevička zastava na kući Polićevih dobit će u međuvremenu na većoj simboličkoj važnosti. Pođimo redom.

III.

Dakle, Leskovar. Prvi je tekst Nehajev objavio u litografiranoj „Nadi” 1897., dakle u vrijeme dok je kao posve mladi gimnazijski kritičar, tek pristigao iz Senja u Zagreb, strogo i čvrsto stajao u sjeni nacionalnih potreba književnosti i uvjerenja kako je „realizam ili čisti naturalizam” najbolji način iskazivanja zbilje, uz mjeru doziranog utilitarizma i angažiranosti.²⁵ Nehajev vrlo oštro zamjera Leskovaru što na motivskoj i fabularnoj razini pokušava imitirati Turgenjeva („u pojedinostima, u prizorima, u izrekama, a dijelom i u karakterima”), te što djelo ne donosi neku dublju misaonu ideju od koje bi čitatelj imao korist, da bi na drugoj strani istaknuo piščev smisao za duboku psihologiju kakve malo ima i u svjetskoj književnosti. Uglavnom, nezadovoljan nezanimljivom radnjom i

²⁵ M. Cihlar Nehajev: *Propali dvori. Pripoviest J. Leskovara.* – „Nada”, III, br. 14; Zagreb 1897. Citirano prema djelu nav. u bilj. 17, str. 134-137.

izostankom rješenja kakva konkretnog problema, Nehajev pohvaljuje piščevo „poznavanje najsitnijih nijansi čovječje duše i neustrašeno otkrivanje istine...”, što god to značilo u ovom kontekstu, jer o tome Nehajev više ne govori. Godinu dana poslije u „Novoj Nadi” tiskan je ulomak iz studije o Janku Leskovaru: posrijedi je potpuno povjerenje u piščev književni i intelektualni postupak, a prigovora više uopće nema. Ili, ako ih i ima, a to je i opet povezano s nekim manjim tehničkim preslikavanjima Turgenjeva u crtanju sporednih likova, ne uzima se za ozbiljno: Leskovar je velik po tome što je u njegovim djelima prošao čovjek cijele jedne „generacije nervozne i pesimistične” i zato on nije i ne može biti pisac socijalnih problema i društvenih odnosa. Odlike njegovih likova i atmosfera koju ti likovi stvaraju odaju tipičnu sliku modernoga čovjeka: nervoznog, mutnog, pesimističnog..., a Leskovar prvak „najnovije škole, vjesnik pripovijesti duboke, analitičke, psihološke”.²⁶ Kao što je Šenoa bio karakteristični pisac svoga vremena, pa je u sebe upio i dobar dio europskih kretanja, utoliko je Leskovar karakterističan za najnovije doba, ali još više okrenut europskoj slici moderna čovjeka. A ta slika u njegovim radovima „kamo god zagleda njegovo sumorno oko, svagdje vidi Leskovar nesklad, disonansu, svagdje neumorno traženje, pitanje bez odgovora, bez spokojnosti. Ne samo, dok motri svemir i prirodu, - u samome svagdašnjem životu, u običnosti sela, svuda isto – vječito teško i bolno analiziranje.”²⁷ Konačno, Nehajev će u Beču dvije godine poslije zaokružiti svoj leskovarski triptih, a zapravo jedinstvenu studiju o najvažnijem hrvatskom piscu moderne epohe jer ga muče kozmopolitska pitanja i svaki će čitatelj, iz bilo kojeg naroda, oćutjeti u njegovu djelu istu onu opću spojnu mučninu moderne epohe koja je jednaka ljudima iz bilo kojeg europskog kraja. Zato se Nehajev i čudi što su se tako izvorno dimenzionirani Leskovarovi likovi, a koji su „izrazi olovnih

²⁶ M. Cihlar Nehajev: *Janko Leskovar. Ulomak studije*. „Nova nada”, II, sv. 4-5; Zagreb, 1898. Citirano prema djelu nav. u bilj. 17, str. 162.

²⁷ Isto, str. 166.

sumnja” tadašnje europske suvremenosti, mogli pronaći „u kutiću Zagorja” i osjetiti „sve ono što je u misaonom životu naših vremena prohujalo duhovima Europe. (...) Umjetnik koji je u tako snažnim crtama mogao da usred jadnih naših prilika iznese pred nas plod tih muka, zaslužuje jedno od prvih, ako ne i prvo mjesto u savremenoj našoj knjizi”.²⁸ Temeljna je razlika ove završne studije prema njezinu prethodnu ulomku u tome što Nehajev pokazuje visoku kulturu poznavanja književnoteorijskih postavki Tainea, Brandesa i Brunetièrea, argumentirajući Leskovarovu književnu modernost odlučnim mišljenjem da je posrijedi izniman pisac i „umjetnik-mislilac” koji je imao rijetku sposobnost donijeti duh novog vremena preko duha vlastite sredine, preklapajući svoju sudbinu i sudbinu svoje sredine sa sudbinom cijelog čovječanstva. Bez obzira na to što je Leskovar mislilac i što su mu likovi zastupnici određenih ideja, oni nisu samo projekcije takvih idejnih/misaonih koncepata, nego su predloženi tako da oni te ideje i misli osjećaju duboko u sebi, ostavljaju dojam „Stimmunga”, istu onu unutarnju supstanciju koju je Nehajev zahtijevao da postigne „moderni glumac” u interpretaciji „modernoga dramskog junaka”. Ono što Nehajev želi poručiti, na temelju analize Leskovarovih likova i njihovih obilježja, jer oni su uporišta njegove proze, jest sljedeće: vidljivo je u Leskovarovu djelu i na njegovu primjeru kako je nacionalni duh baštini duh cijele moderne epohe i kako se u njemu zrcali ono što Brandes naziva „ideje inteligentne Europe”. Lasić smatra kako je Nehajeva Leskovaru privuklo to što je u njemu prepoznao zastupnika modernog duha čija su bitna obilježja sumnja i rezignacija: moderan čovjek jest rezigniran čovjek; čovjek koji traga za novim idealima. „Nemoć misli rađa želju za gubitkom misli, to jest: za gubitkom sebe. Otuda težnja čovjeka za novim apsolutom: potpunom

²⁸ M. Cihlar Nehajev: *Janko Leskovar. Književna studija*. – „Život”, knj. II, sv. 1 (srpanj), str. 14-18; sv. 2 (kolovoz), str. 54-56; Zagreb, 1900. Cit. str. 56.